

Patroni Polski w czasach jagiellońskich. Rozmowa z Piotrem Kołpakiem

O żywotach tych świętych napisano już wagony rozpraw naukowych i książek popularyzatorskich. Mnie interesowało przede wszystkim funkcjonowanie znaku władzy o charakterze dewocyjnym w warunkach politycznych czasów jagiellońskich – mówi Piotr Kołpak w rozmowie z Adamem Talarowskim.

Adam Talarowski (Teologia Polityczna): Kim byli tytułowi patroni Polski w czasach jagiellońskich? Dziś w tych kategoriach myślimy przede wszystkim o św. Wojciechu i św. Stanisławie...

Piotr Kołpak (autor książki *Kult świętych patronów Królestwa Polskiego w czasach Jagiellonów*): Obu uznawano za głównych patronów państwa polskiego już w czasach piastowskich. Św. Wojciech biskup praski był promowany przede wszystkim przez środowisko katedry gnieźnieńskiej, tam spoczęło jego ciało wykupione przez Bolesława Chrobrego po męczeńskiej śmierci w Prusach i tam nawiedził relikwie cesarz Otton III w czasie zjazdu gnieźnieńskiego w 1000 roku. Wojciech nie był Polakiem w dzisiejszych kategoriach pojmowania narodu, ale uczestniczył w tworzeniu państwa przez Bolesława Chrobrego i można powiedzieć, że wokół jego śmierci zbudowano ideę piastowskiego królestwa – przy jego grobie koronowano przecież polskich monarchów od Chrobrego po Wacława II Przemyślidę. Musimy pamiętać, że w średniowieczu posiadanie relikwii

świętego tej rangi było dla ośrodka wielką nobilitacją i stawiało jego przedstawicieli w lepszej pozycji chociażby na arenie politycznej. Kult św. Stanisława narodził się dopiero w XIII wieku w Krakowie będącym w okresie rozbitcia dzielnicowego jednym z centrów działań zjednoczeniowych – to wtedy ukuto określenie św. Stanisława jako szafarza polskich insygniów koronacyjnych oczekujących na Wawelu na prawowitego władcę. Posiekane według żywotów ciało biskupa cudownie zrosło się w sposób, w jaki zrosnąć się miało podzielone państwo piastowskie.

Wojciech nie był Polakiem w dzisiejszych kategoriach pojmowania narodu, ale uczestniczył w procesach państwowotwórczych państwa polskiego

Tymczasem we wczesnym okresie panowania Jagiellonów dostrzegamy rozszerzenie idei patronackiej na kolejnych świętych: czeskiego księcia

Wacława i rzymskiego męczennika Floriana. Na pierwszy rzut oka nie mają oni nic wspólnego ani ze sobą, ani z pozostałymi opiekunami państwa. W zrozumieniu tego fenomenu pomaga jeden ze statutów synodu diecezji krakowskiej z 1436 roku. Na jego mocy biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki podniósł status obchodów wspomnienia św. Floriana do stopnia, którym cieszyli się „pozostali patroni tego królestwa, czyli męczennicy Wojciech, Stanisław i Wacław”. Od tej pory aż do końca XVI wieku to grono uznawano za zespół świętych patronów Królestwa Polskiego. Biskupem Oleśnickim, będącym wtedy jednym z najpotężniejszych polityków w Polsce, kierowała chęć zaakcentowania krakowskiego charakteru grupy patronalnej – św. Wacław był przecież pierwszym patronem katedry na Wawelu, gdzie

spoczywało też ciało św. Floriana (swoją drogą sprowadzone do Krakowa w 1184 roku w celu wzbogacenia miasta o ciało świętego). Kreując ów zespół świętych, Oleśnicki w gruncie rzeczy wykorzystał dorobek historiograficzno-hagiograficzny kilku stuleci polskiego średniowiecza. Do trzech „krakowskich” świętych dodał jednego „gnieźnieńskiego” (którego zresztą Długoszowi udało się „ukrakowić”, o czym piszę w rozdziale o narracji historiograficznej) – symbol grupy patronalnej posłużył więc jako ideowa demonstracja wyższości biskupa krakowskiego w sporach podejmowanych z metropolitami gnieźnieńskimi i przede wszystkim władcami z dynastii Jagiellonów.

Na czym polega specyfika Pana badań i źródeł? Przedmiotem Pana zainteresowania nie jest przecież to, jak wyglądało życie, dokonania czy świętość Wojciecha, Stanisława, Floriana i Wacława – w tym względzie zanalizowane źródła odległe o kilkaset lat od śmierci owych patronów niewiele mogą wnieść do naszej wiedzy. Co natomiast jesteśmy w stanie dzięki nim zaobserwować i zrozumieć?

O żywotach tych świętych napisano już wagony rozpraw naukowych i książek popularyzatorskich. Mnie interesowało przede wszystkim funkcjonowanie znaku władzy o charakterze dewocyjnym w warunkach politycznych czasów jagiellońskich. Chociażby w państwach skandynawskich i ruskich oraz królestwach czeskim i węgierskim takie grupy patronalne – składające się z kilku świętych „państwowych” – istniały w praktyce politycznej o wiele wcześniej. Konstruowano je najczęściej wyniesionych na ołtarze przedstawicieli dynastii panujących i miały za zadanie legitymizować prawa ich użytkowników do korony. Geneza i funkcjonowanie każdego z tych znaków to fantastyczne i kompleksowe studium władzy politycznej. W Królestwie

Polskim rzecz wyglądała nieco inaczej. Interesujący mnie znak został wykreowany dopiero w pierwszej połowie XV wieku i miał charakter o wiele bardziej kościelny niż dynastyczny. Ostatni Piastowie z bliżej nieznanymi powodami nie zainteresowali się budowaniem swojej sakralnej – powiedzielibyśmy dziś – identyfikacji wizualnej (choć z pewnością znali tę praktykę z dworów czeskiego i węgierskiego), a pierwsi Jagiellonowie byli na europejskim dworze nowicjuszami i dopiero tworzyli swój system znaków władzy. Można śmiało stwierdzić, że przestrzeń symboliczna nie lubi próżni i jeśli nie zapełnili jej panujący dynastii, okazję wykorzystał Zbigniew Oleśnicki, przedsiębiorczy dostojnik kościelny. Promowany najpierw w środowisku duchowieństwa katedry krakowskiej znak ostatecznie, choć nie bez oporów, przyjęli hierarchowie w całej metropolii, a w końcu także i Jagiellonowie.

Ta grupa świętych patronów ze statutów synodalnych szybko trafiła do historiografii oraz ksiąg liturgicznych, następnie do wezwań kościołów i ołtarzy, a stąd bezpośrednio do fundacji artystycznych. Początkowo, jak wspominałem, głównym kontekstem znaku były zmagania polityczne – zespół świętych ściśle związanych z krakowską katedrą dawał legitymację krakowskim hierarchom w sporach prowadzonych z władcami i hierarchami gnieźnieńskimi. Kiedy już niemal powszechnie uznano świętych Stanisława, Wojciecha, Wacława i Floriana za patronów państwa, znak stał się elementem misji ujednoczenia zarówno liturgii, jak i prawodawstwa w Królestwie Polskim. Analiza poszczególnych przypadków użycia zespołu orędowników wykazała też sieć wzajemnych powiązań między nośnikami prawnymi, liturgicznymi, narracyjnymi oraz artystycznymi, tworząc rozległą mozaikę kultu zrekonstruowaną na podstawie zachowanych przekazów.

Czy kult patronów odgrywał w średniowieczu rolę wspólnototwórczą, konsolidującą, miał swoje wymiary polityczne? Podkreśla się znaczenie choćby kultu św. Stanisława w okresie dezintegracji państwa, rozbicia dzielnicowego, a jak było w państwie Jagiellonów? Co w ogólności mówi nam o związkach religii i polityki na przełomie wieków średnich i nowożytności?

Kult patronów w czasach jagiellońskich trzeba rozpatrywać w kategoriach wielowymiarowych. Traktowano go jako oręż w sporach politycznych, gdyż legitymizował działania stron – użytkowników znaku, będącego przecież symbolem o podłożu religijnym, interesował nie tyle aspekt dewocyjny, ile manifestacyjny. Stąd w większości przypadków należy go traktować jako znak władzy. Taki był jego charakter przede wszystkim w polityce bieżącej biskupa krakowskiego Oleśnickiego w XV stuleciu.

Na początku XVI wieku rozszerzono pole oddziaływania znaku o wartość wspólnototwórczą, co przejawiało się przede wszystkim w działalności biskupa krakowskiego Jana Konarskiego oraz kanclerza, a następnie arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego. Biskup Konarski uchodził za wielkiego reformatora krakowskiej liturgii. W księgach liturgicznych drukowanych z jego inicjatywy raz po raz sięgano po czterech patronów Królestwa Polskiego, czy to w modlitwach codziennych, czy w litaniach do Wszystkich Świętych, czy też w rycie procesyjnym. Święci patroni pojawiali się w końcu na drzeworytach zdobiących wspomniane druki. Ta obserwacja jest szczególnie istotna w kontekście roli Krakowa jako prężnego ośrodka drukarskiego – w

drukowane tu księgi zaopatrywały się parafie nie tylko diecezji krakowskiej, ale wszystkich polskich biskupstw. Idea „patriotycznego” kultu czterech patronów docierała więc daleko poza stołeczne miasto.

*Kiedy Łaski otrzymał godność
arcybiskupią, rozpoczął
działania zmierzające do
ujednoczenia liturgii w
polskim Kościele*

Lepiej widać to w
działalności Jana
Łaskiego – jeszcze
jako kanclerz
otrzymał od króla
Aleksandra
Jagiellończyka
zadanie

skonsolidowania praw w całym królestwie. Efektem był tzw. Statut Łaskiego drukowany w 1506 roku i rozesłany najważniejszym dygnitarzom w kraju, starostwom, ale także kapitułom kościelnym. W niezwykle ciekawym zbiorze grafik zdobiących księgę znalazło się miejsce dla zespołu czterech świętych patronów, a we wstępie Łaski podkreślił, że wykonał swoją pracę na rozkaz króla Aleksandra i na chwałę Boga oraz świętych Wojciecha, Stanisława, Wacława i Floriana patronów Królestwa Polskiego. Akcja konsolidacji praw odbyła się więc pod auspicjami świętych patronów. Kiedy Łaski otrzymał godność arcybiskupią, rozpoczął działania zmierzające do ujednoczenia liturgii w polskim Kościele (działo się to kilka dekad przez ujednoczeniem całego rytu rzymskiego przez sobór trydencki). W zamówionych przez niego drukach powtórzono wiele rozwiązań przyjętych w diecezji krakowskiej, zatem akcji konsolidacji liturgii również patronowali święci uznani za polskich orędowników.

Jak wyglądały kanały komunikacji i środki, poprzez które docierała, była utrwalana i kreowana pamięć o świętych? Czy potrafimy stwierdzić, czy miała wymiar elitarny, czy docierała także do szerszych warstw społecznych?

Z pewnością w pierwszej fazie swego istnienia kult czterech patronów państwa polskiego jako znak władzy dotyczył ścisłych elit królestwa. Interpretowany na kartach dzieł historiograficznych Jana Długosza wpisywał się w kreowaną przez niego (jako współpracownika Zbigniewa Oleśnickiego) koncepcję państwa, którego rzeczywistym i ideowym centrum było wzgórze wawelskie. Treści te były przeznaczone jednak wyłącznie dla niewielkiego grona piśmiennej elity państwa. Podobnie wizerunki patronów na pieczęciach dostojników kościelnych trafiały do adresatów dokumentów – przede wszystkim dostojników państwowych i kościelnych.

Trudno nam dziś odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu znaczenie znaku mogli odczytać np. wierni, którzy w liturgii uczestniczyli biernie – czyli zupełnie inaczej niż teraz. Wiedzę na temat świętych z pewnością czerpali z kazań, lecz akurat w tej kategorii brakuje źródeł uwzględniających zespół czterech patronów. Owszem, znamy kazania dotyczące św. Stanisława czy św. Wojciecha jako opiekunów królestwa, lecz wątek grupy patronalnej jest w nich nieobecny. Pośrednio dowodzi to elitarnego charakteru owego symbolu jako znaku władzy. O wiele mocniej niż słowo na szersze grono społeczne oddziaływał obraz, jednak znowuż z zachowanych fundacji artystycznych znamy tylko kilka, które zwizualizowały grupę czterech patronów, a ich fundatorami byli zazwyczaj albo hierarchowie kościelni, albo członkowie dynastii panującej, albo dygnitarze państwowi.

A jak to się stało, że Polacy nie mieli swojego świętego władcy – jak wyglądała pamięć o Piastach w czasach Jagiellonów, na ile określało ją uwikłanie w zbrodnię wobec św. Stanisława?

Tego pytania bałem się najbardziej! Zasadniczo poruszył Pan tu dwie kwestie: braku świętego króla w gronie świętych patronów państwa oraz reperkusji po zabójstwie św. Stanisława, które Jagiellonowie odziedziczyli po Piastach. Nad tym pierwszym pytaniem polscy uczeni zastanawiają się już od dziesięcioleci i jeszcze nikt nie podał satysfakcjonującej odpowiedzi. Na przełomie XIII i XIV wieku z powodzeniem funkcjonowały już kulty triady świętych Olafa, Kanuta i Eryka w Skandynawii, świętych Stefana, Emeryka i Władysława na Węgrzech oraz świętych Waclawa i Ludmiły w Czechach. Wszędzie tam w walkach o tron ścierali się przedstawiciele jednego bądź kilku rodów i wszędzie odwoływali się w swoich zmaganiach do więzów łączących ich ze swoimi przodkami wyniesionymi na ołtarze. Piastowie nie potrafili wypracować kultów Mieszka I czy Bolesława Chrobrego, choć można sądzić, że pewne próby w tym kierunku były podejmowane. W dobie rozbitcia dzielnicowego weszli z tradycją kultu św. Wojciecha jako patrona ziem polskich i brzemieniem pamięci o zabójstwie biskupa krakowskiego, które jeszcze w pierwszej połowie XII wieku mogli sobie wytłumaczyć zdradą hierarchy, a które wkrótce zostanie bezwzględnie wykorzystane przez krakowski Kościół. Z kolei przedstawicielom silnej hierarchii krakowskiej tradycja niezmarywalnego grzechu polskich monarchów była po prostu na rękę – widać to wyraźnie w historiozofii najpierw Wincentego Kadłubka, a następnie Jana Długosza i Zbigniewa Oleśnickiego. Wydaje się, że sukces kultu św. Stanisława ostatecznie pogrzebał szansę Piastów na wykreowanie jakiegokolwiek świętego dynastycznego.

Wystarczy wspomnieć o piętnastowiecznym rycie koronacyjnym, którego autorstwo przypisuje się Zbigniewowi Oleśnickiemu. Ważnym elementem owego porządku była pielgrzymka ekspiacyjna, którą król-elekt w przeddzień koronacji miał odbyć z Wawelu na Skałkę. Była to żałobna podróż prowadząca do mrocznej przeszłości polskiego narodu i jego monarchii. Przyszły król podążał przecież nie tylko szlakiem, którym św. Stanisław miał zbiegać przed gniewem króla. Tą samą drogą w wyobrażeniu uczestników ceremonii podążał jego zabójca, a poprzednik elekta, Bolesław Szczodry. Tym razem droga prowadziła nie do zbrodni, lecz do ukorzenia się przed majestatem świętego biskupa krakowskiego. To ważne przypomnienie historii i jej symboliczne odwrócenie było perfekcyjnie wyreżyserowanym przedstawieniem, mającym na celu przypomnienie przyszlemu monarsze zbrodni ciężącej nad „ciałem polskiego króla” – wyznaczając przy okazji formułę relacji władcy wobec krakowskiego episkopatu. Koncepcja „dwóch ciał króla” Ernsta Kantorowicza doskonale koreluje z historiozoficznym ujęciem dziejów Długosza o niezmywalnym grzechu zakodowanym w polskiej monarchii – nawet mimo zmiany dynastii. Dlatego Jagiellonowie byli w podwójnie trudnej sytuacji wobec propagandy dworu Oleśnickiego – nie dość, że jako „przybysze” zastąpili piastowskich „panów naturalnych” z powodu zbrodni tych ostatnich, to jeszcze sami za ten grzech musieli pokutować.

Wszystkie te wątki składające się na problem idei kultu świętych patronów Królestwa Polskiego są jednak o wiele bardziej złożone. Możemy tylko zgadywać, jak niewielki odsetek źródeł pisanych i dziedzictwa materialnego świadczącego o funkcjonowaniu tego kultu zachował się do dziś. Z tej jednak wybrakowanej mozaiki potrafimy zrekonstruować proces wpisywania wątków religijnych do warsztatu politycznego i o tym właśnie jest ta książka.

Z Piotrem Kołpakiem rozmawiał Adam Talarowski

Książka *Kult świętych patronów Królestwa Polskiego w czasach Jagiellonów* Piotra Kołpaka dostępna na stronie Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana

Spis treści książki

